

AD FONTES – ДО ДЖЕРЕЛ
до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії

УДК 821.09:37(477-25)“16/17”

Ісіченко Ігор, архієпископ

**КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА КОЛЕГІЯ
ЯК ЦЕНТР РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО БАРОКОВОГО ПИСЬМЕНСТВА**

Києво-Могилянська колегія не була єдиним навчальним закладом подібного рівня в Україні. Але вона відіграла унікальну роль у формуванні системи інтегрування української літератури в загальноєвропейський цивілізаційний процес. Вона формує тип письменника, котрий сполучає здорове відчуття руської ідентичності зі сприйняттям європейського контексту в усій його повноті як власного культурного середовища. Вона вчить письменників бути співтворцем європейського багатоконфесійного дискурсу.

Ключові слова: Києво-Могилянська колегія, бароко, Петро Могила, Сильвестр Косов, риторична культура, киево-чернігівський гурток.

Заслужене визнання за Києво-Могилянською колегією ролі центру українського життя ранньомодерної доби несе в собі одну фундаментальну проблему. Це до певної міри підживлюваний і ювілейними святкуваннями міф про унікальність Києво-Могилянської колегії як єдиної вищої школи на терені України, що стала центром творення вітчизняної альтернативи панівній «польсько-латинській» культурі. Цей міф міцно увійшов у національну свідомість ще з XIX ст., несучи на собі відбиток епохи «офіційної народності». Він задовольняв народницькі схеми межі XIX і XX ст., згодом закріпився в ідеологічних моделях советської доби, ввійшов у примітивно-патріотичні наративи часів імітації посткомуністичними елітами державотворчих процесів.

Вихідним для об'єктивної оцінки історико-літературної місії Києво-Могилянської колегії мало б стати визнання його інтегративного покликання й реальна оцінка його місця в освітній мережі Речі Посполитої. Адже насправді київська школа лише інкультурувала в руський сектор цивілізаційного простору Речі

Посполитої досвід єзуїтських навчальних закладів, котрих лише на етнічно українському терені налічувалося на 1632 р. дев'ять: у Ярославі, Львові, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Бересті, Фастові, Острозі, Вінниці, Кросні. А вже в останні роки перед Хмельниччиною засновуються єзуїтські школи в Барі, Новгороді-Сіверському, Переяславі та навіть і в самому Києві [13, с. 108–150]. Піяри, домініканці, францисканці, кармеліти також мали свої школи. Питома вага учнів Києво-Могилянської колегії навіть серед тієї частини руської шляхти, яка не перейшла на латинський обряд і не прийняла єдності з Римом, була не така вже й велика. Варто пам'ятати про наших студентів у Кракові, Замості, Вільні та численних освітніх осередках поза Україною, з яких досить згадати колегію в Олмоуці й римські середні й вищі школи. Лазар Баранович і Мелетій Смотрицький вчилися в Академії у Вільно (заснованій у 1578). У Римі, в Колегії св. Атанасія, вчилися Йоасаф Кроковський (викладач Київської Академії між 1689–1693), Феофан Прокопович (1711–1715) та інші.

Ілюзія унікальності Києво-Могилянської колегії виникає, коли з української літературної минувшини викреслюються не лише єзуїти Теофіл Рутка чи Бенедикт Павло Боїм, але й унійні священнослужителі та письменники рівня єпископа Якова Суші. Тоді справді здається, ніби з винародовленням Києво-Могилянської колегії та обмеженнями українського книгодрукування в Києві й на Лівобережжі літературне життя мало що не зупиняється. Адже почаївські видання та весь масив «василіянського бароко» лишається поза увагою.

Прагнучи подолати психологію самоізоляції православної спільноти та політично мотивованого блокування з некатолицькими конфесійними групами Речі Посполитої, Петро Могила вносить у стратегію заснованих ним київських шкіл (спершу лаврської, а потім і Києво-Могилянської колегії) доцентровий імпульс, що передбачав перехід від конфронтації до діалогу в стосунках із католицькими науковими й освітніми осередками. Уже полемічний трактат єпископа Сильвестра Косова «Exegetis» (1635) відображає ці стратегічні зміни [6], дуже виразно відбиті в трактаті «Λίθος» (1644), підписаному псевдонімом Євсей Пимін. Протистоячи маргіналізації руської креативної верстви, духовні лідери православної спільноти пропонують модель партнерських стосунків латинської та грецької обрядових традицій зі збереженням власної віровизнанневої ідентичності. І хоча козацькі війни внесли свої сумні корективи до відстоюваної киево-могилянськими богословами моделі, в полемічних текстах Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Дмитрія Туптало зберігається коректне ставлення до західного духовного досвіду, ігнатіянської педагогіки й томістичної теології, що не заважає послідовно засуджувати різного роду вияви дискримінації православних русинів у Польсько-Литовській державі. Скажімо, Іоанікій Галятовський згадує про єзуїтську колегію в Києві «pod gorą Zdychalnicą» [17, s. 70] як конфесійну альтернативу Києво-Могилянській колегії й закидає її ректорові о. Станіславу Смялковичу заперечення благодатності православного духовенства, названого «członkami odciętemi» [17, s. 71]. З іншого боку, до часів остаточної інкорпорації Київської митрополії Московським патріярхатом могилянське середовище трималося на засадах доктрини пресуществлення Святих Таїн силою освячувальних слів «Прийміть, споживайте...», «Пийте з Неї всі...», опонуючи в цьому російським богословам [14, с. 108–266]. Перед нашими літургістами й істориками літератури ще постає проблема

виявлення й аналізу описаної Іллею Шляпкіним «Книги о пресуществленіи словесы Христовыми съдействіем Святаго Духа совершающомся» Інокентія Монастирського [14, с. 195 прим.], здатної істотно розширити наші уявлення про розвиток могилянської традиції полемічної літератури.

Барокова риторична культура киево-чернігівського письменницького кола опановує досвід контрреформаційного проповідництва насамперед завдяки Києво-Могилянській колегії: читаним у ній курсам риторики, проповідям її викладачів, рекомендованим посібникам, збірникам проповідей з академічної бібліотеки. Цей досвід популяризується Іоанікієм Галятовським у «Науці, албо Способі зложеня казаня», втілюється ним же у власну практику, закріплену збірником «Ключ разумѣня» (1659). Блискучим репрезентантом цього досвіду стає Антоній Радивилівський, а Дмитрій Туптало, Стефан Яворський та низка інших вихованців Києво-Могилянської колегії транслюють його в російську риторичну культуру. Та й Лазар Баранович, попри нав'язаний йому ярлик представника «греко-слов'янського типу проповіді», засвідчує природну причетність до киево-могилянської школи казноїства [7].

Феномен «сарматизації» культури [20] стимулює дискурсивний ескорт шанування місцевих святих, взірць котрого дає сам Петро Могила, записуючи розповіді про чуда, вчинені печерськими угодниками, через їхні реліквії та за молитвами до них [5, с. 74–81]. Перший префект Києво-Могилянської колегії Сильвестр Косов розвиває цей досвід, втілюючи його в польськомовній версії Києво-Печерського патерика [18]. Викладач і ректор колегії Іоанікій Галятовський створює взірцеві збірки оповідань про чуда Пресвятої Богородиці «Небо новое» (1665) та «Скарбница потребная» (1676), а вихованець колегії Дмитрій Туптало – «Руно орошенное» (1680). Зрештою, Дмитрій Туптало з ініціативи іншого вихованця Києво-Могилянської колегії, архимандрита Києво-Печерської лаври Варлаама Ясинського, упорядковує повний корпус житій святих (1689–1705), переклад яких сучасною українською мовою торік завершила Дарія Сироїд [10].

Очевидно, що безпосередньою спонукою для українських авторів було поширення в Речі Посполитій надзвичайно популярної збірки житій святих Петра Скарги [8; 11], вперше виданої у Вільні 1579 р. й перевиданої ще за життя автора вісім разів. Але існував і ширший контекст. Адже з 1643 р. в Антверпені починають

виходити перші томи монументальних «Actae Sanctorum», котрі разом із наступними 61 томом стали плодом ретельної дослідницької праці боландистів – найвідомішого агіологічного центру, праця якого триває й донині [19]. Видання боландистів визначали нові методологічні критерії агіографічних публікацій, що їх не могли не враховувати українські автори. Поряд із виховними та апологетично-полемічними цілями виокремлюються все виразніші вимоги перевірки автентичності джерел і белетризації сюжетів, покликаних захопити читача, популяризувати досвід християнської святості попри часові й цивілізаційні бар'єри.

Сам Петро Могила, його оточення й вихованці заснованих ним шкіл були носіями доктрини сполучення руської віровизнанневої та культурної ідентичності й загальнодержавного патріотизму, вірності королю й Речі Посполитій. Козацькі повстання, утворення Гетьманщини, а надто ж входження її під юрисдикцію іноземного монарха стали для цього середовища істотним випробуванням. Недарма гетьман Іван Виговський, вихований у цьому оточенні й тісно пов'язаний з Києво-Могилянською колегією та її ректором Феодосієм Софоновичем, наполегливо дбає про повернення Гетьманщини до складу Речі Посполитої, а водночас про офіційне здобуття Києво-Могилянською колегією статусу вищої школи. Для генерації Лазаря Барановича, Іоанікія Галятовського, Дмитрія Туптала, Івана Величковського польська мова продовжує бути другою рідною мовою, а перебування поза Річчю Посполитою під владою деспотичних і невірноважених східних правителів мріється тимчасовим прикритим епізодом. Зіткнення в бою двох «сарматських синів» Лазар Баранович визнає за історичну трагедію:

*Pożał się Boże nieszcześnej godziny,
Ze się sarmackie z sobą tłukli syny* [15, s. 132].

Він метафорично описує часи Руїни як плавання човном по кривавому морю:

*Krew cieczye jako woda, łódka nasza płynie
We krwi, a człowiek jako mucha łatwo ginie;
Ociec synu nie wierzy i syn ojcu równie,
Zgaś, Panie, w Ukrainie zapaloną głównię* [15, s. 126].

Поет мріє про примирення русинів і поляків [16], про єднання християнських народів у протистоянні загрози зі сходу:

*Obroć, Panie, uczynj zgodę,
Gore-li w nas, gaś, masz wodę* [15, s. 140].

Перспективною проблемою для дослідження духовних імпульсів, що жили художній пошук

українських барокових поетів середини XVII – початку XVIII ст., є вплив на них західноєвропейської, насамперед іспанської, містики. Інтенсивний розвиток на терені Речі Посполитої Товариства Ісусового та ордену кармелітів босих уже сам із себе створює вагомі передумови для поширення ігнатіянської та терезіянської духовності. Але ж і поза цим середовищем циркулюють розповіді про нове в духовному досвіді християнського Заходу, про медитативну та контемплятивну молитву, «духовні вправи», реколекції. Книги Ігнатія Лойоли, Терези Авільської, Іоана від Хреста стають доступними і у Львові, і в Києві, і в Чернігові. Іоанікій Галятовський серед чуд Пресвятої Богородиці межі законниками (ченцями) наводить чудо 5 про видіння св. Петра Алькантарійського [4, s. 307] (1499–1562) – реформатора ордену францисканців-обсервантів, наставника й духівника прп. Терези Авільської, автора «Трактату про молитву і медитацію» (*Tratado de la oración y meditación*, 1562) [21, s. 590–591]. Для студентів же богословських шкіл, які не втратили смаку до духовного пошуку, нові аскетичні практики й богослужбові чини завжди виглядають атракційними. Це багато в чому визначає інтенційність метафізичної поезії та шкільної драми.

Досвід знайомства з медитативною молитвою латинської традиції виявляють не тільки нові молитовні практики на взірць «п'ятичисленних молитов» свт. Дмитрія Туптала [2; 9], але й поетичні цикли, побудовані на ментальному входженні в символічний світ об'явленої Правди: «Зегар цілий» і «Полузегарик» Івана Величковського [3, с. 59–64], різного роду поетичні вінці [3, с. 93–104; 11, с. 237–243; 278–294], що живилися апокаліптичним образом «Жінки, зодягненої в сонце, а під ногами її місяць, а на її голові вінок із дванадцяти зір» (Об'явл. 12:1) [1, с. 1366], транслюючи цей образ у східну християнську іконографію.

Чи означає це, що Києво-Могилянська колегія була школою наслідування західноєвропейського та польського досвіду? Лише частково. Києво-Могилянська колегія формує тип письменника, котрий сполучає здорове відчуття руської ідентичності зі сприйняттям європейського контексту в усій його повноті як власного культурного середовища, вчить бути співтворцем багатоконфесійного дискурсу. Саме ця не реалізована повною мірою інтегративна перспектива, подолання провінційної відрубності українського літературного життя і є найважливішим внеском Києво-Могилянської колегії в національний творчий процес доби Бароко.

Список літератури

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена / пер. Івана Огієнка. – К. : Українське Біблійне товариство, 2005. – 1375 с.
2. Богородичное правило. Пяточисленные молитвы. – М. : Неугасимая лампада, 2010. – 30 с.
3. Величковський І. Твори / Іван Величковський ; підгот. тексту і коментарі В. П. Колосової, В. І. Крекотня. – К. : Наук. думка, 1972. – 191 с.
4. Галятовський І. Ключ розуміння / Іоанікій Галятовський ; підгот. до вид. І. П. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1985. – 446 с.
5. Дива печер лаврських / упоряд. І. В. Жиленко. – К. : КМ Академія, 1997. – 160 с.
6. Isichenko Ihor. Sylvester Kosov's Exegesis (1635): A Manifesto of the Kyiv-Mohyla Counter-Reformation [Електронний ресурс] / Ihor Isichenko // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2015. – № 2. – Режим доступу: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/51025/46948> (дата звернення: 19.10.2015). – Назва з екрана.
7. Матушек О. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко : монографія / Олена Матушек. – Харків : Майдан, 2013. – 360 с.
8. Пачовський Т. «Книга Житій Святих» Дмитра Туптала-Ростовського / Теоктист Пачовський ; пер. з польськ. // Дмитро Туптало у світі українського бароко : зб. наук. праць. – Львів : Артос-Апріорі, 2007. – С. 221–265.
9. Пяточисленные молитвы : Творение святителя Димитрия Ростовского. – Чебоксары ; Н. Новгород : Изд-во Православ. братства им. св. Александра Невского, 1996. – 21,[1] с.
10. Туптало Дмитро. Житія святих / Дмитро Туптало ; пер. Валерія Шевчука (т. 1–3), Дарії Сироїд (т. 4–12). – Львів : Свічадо, 2005–2014. – Т. 1–12.
11. Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги : зб. статей. – Харків : Акта, 2013. – 170 с.
12. Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд. В. І. Крекотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 432 с.
13. Шевченко Т. Сзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. / Тетяна Шевченко. – Львів : Свічадо, 2006. – 338 с.
14. Шляпкин И. А. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 гг.) / И. А. Шляпкин. – СПб. : Типография и Хромолитография А. Траншель, 1891. – 580 с.
15. Baranowicz Łazarz, arcybiskop. Lutnia Apollinowa, każdej sprawie gotowa / arcybiskop Łazarz Baranowicz ; wydała Marta Maško // Terminus. – 2004. – Nr 2. – S. 95–149.
16. Frick D. A. Lazar Baranovych, 1680: The Union of Lech and Rus / D. A. Frick // Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945) / ed. by A. Kappeler, Z. E. Kohut, F. E. Sysyn, and M. Von Hagen. – Edmonton – Toronto : CIUS Press, 2003. – P. 19–56.
17. [Galatowski Ioannicyusz, archimandryta]. Fundamenta, na których łącznicy jedność Ruśi z Rzymem fundują... / [Galatowski Ioannicyusz, archimandryta]. – Czerniów, 1683.
18. Kossow Silwester, episkop. Πατερικόν або Żywoty śś. ojców pieczarskich / episkop Silwester Kossow. – Kijów : Druk. ś. Sowiety Pieczarskiej, 1635. – [12]; 181; [33] s.
19. Société des Bollandistes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bollandistes.org/index.php> (дата звернення: 02.10.2015). – Назва з екрана.
20. Tazbir Janusz. Sarmatyzacja katolicyzmu w XVII wieku / Janusz Tazbir // Wiek XVII. Kontreformacja. Barok: Prace z historii kultury / pod red. Janusza Pelca. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum, 1970. – S. 7–37.
21. Teresa od Jezusa, św., Doktor Kościoła. Księga mojego życia : Autobiografia / św. Teresa od Jezusa, Doktor Kościoła ; Tłum. Dariusz Wandzioch, Wojciech Ciach OCD. – Poznań : Flos Carmeli, 2010. – 656 s.

I. Isichenko, archbishop

KYIV-MOHYLA COLLEGE AS THE CENTER OF UKRAINIAN BAROQUE LITERATURE DEVELOPMENT

Kyiv-Mohyla college was not the only institution of this level in Ukraine. But it has played a unique role in the formation of Ukrainian literature integrating into European civilization process. It forms a type of writer, which combines a healthy sense of Ruthenian identity with the perception of the European context in its entirety as its own cultural environment. It teaches a writer to be co-creator of the European multiconfessional discourse.

Keywords: Kyiv-Mohyla college, baroque, Peter Mohyla, Sylvester Kossov, rhetorical culture, Kyiv-Chernihiv circle.

Матеріал надійшов 17.10.2015